

К.О. Коцюруба

*аспірантка Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України,
викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету*

ІСЛАМСЬКИЙ ВИКЛИК ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ

У статті здійснюється спроба комплексного аналізу проблеми наукового обґрунтування політико-соціальних проблем, що пов'язані зі зростанням важливості ісламського фактора для Європи. Подаються основні причини зростання популярності радикальної ісламістської ідеології в мусульманських країнах і розглядаються основні причини підвищення ролі релігії в сучасному політичному житті.

Аналізується зміст питань, які постали на порядку денному в більшості Європейських країн унаслідок кризи політики мультикультуралізму, а також взаємозв'язок між теологією і конкретними політичними діями ісламських рухів і можливі ризики їх існування. Характеризуються особливості розвитку сучасних західноєвропейських держав в умовах зростання ісламського впливу. Досліджується взаємозв'язок між прагненням захиститись від втрати культурної й національної ідентичності та зростанням кількості прибічників праворадикальних течій і рухів.

Виняткового значення надається аналізу ролі ісламського чинника в зміні політичних настроїв західноєвропейської цивілізації.

Ключові слова: ісламський фундаменталізм, салафізм, політичний іслам, мусульманський радикалізм, ісламізм.

З розпадом Радянського Союзу і зникненням комуністичної загрози іслам усе частіше сприймається як нова потужна сила для можливого ідеологічного протистояння Заходу і його цінностям. «Фундаменталізм», у свою чергу, є найцитованішим терміном у

західних засобах масової інформації як новий «ворог». Незважаючи на широке вживання в пресі і в наукових працях цього поняття, його науково обґрунтоване і єдине бачення визначення повністю відсутнє. Співіснування ісламських традицій і західноєвропейської демократії – проблеми, які потребують глибокого і неупередженого аналізу.

Актуальність даного дослідження визначається цілою низкою факторів, пов'язаних зі зміною положення релігії в суспільстві. Упродовж ХХ століття в наукових колах переважала ідея ослаблення ролі релігії в суспільному житті. Підґрунтям для такого бачення стали модернізація та секуляризація держав. Проте динамічне зростання ісламського населення підвищує значущість дослідження пов'язаних з цим політико-соціальних проблем. Стають все напруженіші питання, які постали перед Європейськими країнами внаслідок кризи політики мультикультуралізму. Обираючи дешеву робочу силу за рахунок робітників з країн другого світу, уряди європейських держав отримали цілий спектр проблем з мігрантами і, як наслідок, збільшення популярності праворадикальних партій серед власного населення. Усе більша кількість європейців у своєму прагненні захиститись від втрати культурної та національної ідентичності стають прибічниками праворадикальних течій і рухів. Переважна більшість таких рухів виступають за максимально жорсткий контроль міграційних потоків. Причиною тому стала думка про те, що вихідці з арабського Сходу не тільки відбирають робочі місця в європейців, а й не хочуть інтегруватись у ціннісний простір ЄС, нав'язуючи власні мусульманські звичаї світському Заходу.

Джерельною базою дослідження є низка статей вітчизняних та іноземних науковців, серед них: Абдельрахман Рашдан [11], Н. Кирюшко [7], І.Р. Насиров [8]. Теоретичні й методологічні перспективи цивілізаційного підходу та діалогу релігійних традицій є основою праць С. Хантінгтона [2] та А. Тойнбі [1]. Визначення термінологічної бази даної проблематики стали основою праць Л.А. Баширова [3], В. Наумкіна [5] та І.Р. Насирова [10].

Мета даного дослідження – проаналізувати взаємозв'язок між теологією і конкретними політичними діями ісламських рухів, які діють на території Європи, і можливі ризики їх існування.

Нині в науковій літературі та політичному лексиконі широко використовуються такі терміни, як «ісламський фундаменталізм», «салафізм», «політичний іслам», «мусульманський радикалізм», «ісламізм» та ін. У визначенні цих термінів є деякі розбіжності, як наслідок внутрішньо ісламських і міжконфесійних суперечностей [3].

У найширшому сенсі, фундаменталізм означає відданість певним принципам, ідеям і цінностям, які розглядаються як основоположні (фундаментальні) і приймаються за абсолютну істину. І як релігійний феномен, є реакцією на модернізацію та секуляризацію суспільства, релігійну індиферентність, втрату традиційних цінностей і ослаблення моральних основ у суспільстві.

Термін «фундаменталізм» щодо ісламу почав використовуватися порівняно нещодавно, початково це була течія в християнстві. І вперше цей термін, у релігійному контексті, було використано на початку ХХ століття протестантськими священиками в США, які закликали повернутися до релігійних основ і відродити релігійні принципи в їх первозданній чистоті. Тож, сам термін є «чужим» для ісламської релігійної традиції, мусульманські богослови використовують свої поняття, найточнішим до них є «салафізм». На відміну від терміна «фундаменталізм», він зараховується до явища, характерного тільки для ісламу. На думку В. Наумкіна, директора Інституту сходознавства РАН, дане поняття повинно вживатися як загальний термін для позначення всіх фундаменталістських течій в ісламі. Головною для салафізму (від араб. салафія «предки») є думка про те, що впродовж століть іслам змінювався, до нього весь час долучались нові елементи, серед них ті, що суперечать споконвічному ісламському вченню. І щоб «очистити» мусульманську релігію, необхідно повернути її до того стану, у якому вона перебувала в епоху пророка Мухаммеда і чотирьох «праведних халіфів» [5]. Мухаммад ібн

Абд-аль-Ваххаба вважав, що справжнього Ісламу дотримувалися лише перші три покоління послідовників Пророка Мухаммада. Він виступав проти будь-яких нововведень. Ці погляди поділяли і його прихильники. Унаслідок в Ісламі виникла радикальна релігійно-політична течія – ваххабізм.

Як пише З.І. Левін, автор статей збірника «Фундаменталізм», «під фундаменталізмом розуміють ідеологію релігійно-політичних рухів і течій, які активно виступають за повернення до витоків або богословської основи віровчення, за повернення вірі її чистоти». Але і це визначення не є повним [10, с. 3]. Адаже політичний аспект є істотною рисою ісламського фундаменталізму.

Однак при цьому не можна ставити знак рівності між салафізмом і політичним ісламом. Поняття політичний іслам уперше ввійшло в науковий і політичний обіг після перемоги ісламської революції в Ірані 1979 року. Політичний іслам – це ісламські рухи, які виражають інтереси різних соціальних груп у мусульманському світі. Причина його виникнення – політичні, соціальні, економічні й моральні проблеми не тільки країн, де проживають мусульмани, але й усього іншого світу в епоху глобалізації. Ісламський фундаменталізм – це ідеологія, або «теорія» політичного ісламу, а політичний іслам є в основному практика постійного звіряння з ідеологією ісламського фундаменталізму (салафізм), при визначенні своєї стратегії і тактики (інтерпретація ісламського віровчення у своєму дусі й особливості поширення власних поглядів) [6].

Фахівець з історії та соціології ісламу іранець Джавад Табатабаї вважає, що «політичний іслам» – це спроба надати ісламу як релігії соціальну й політичну роль. З появою специфічних політичних форм ісламської практики виникає політичний іслам. Політичний іслам – подвійне за змістом поняття, яке означає: 1) рух мусульман за набуття державної влади з метою використання держави як знаряддя, засобу або першого кроку до глобального утвердження ісламу в регіоні або у світі в цілому; 2) окрема ідеологія або сукупність ідеологій, спільним витоком яких є уявлення про принципову неподільність політики та релігії ісламу, а природним наслідком – діяльність зі

створення ісламських держав як бази для поширення й утвердження ісламу у світі. Кристалізація змісту політичного ісламу відбувається через його відокремлення від поняття «ісламська політика», яка означає простий факт участі мусульман, ісламських рухів та ісламських партій у політичному процесі в державах різного типу. Ісламські вчені розглядають політичний іслам як небажаний прояв справжнього ісламу, протилежного, з одного боку, байдужості і безвідповідальній пасивності, а, з другого боку, – тероризму й анархії, яким протистоїть політичний іслам як вірний спосіб ведення політичних справ згідно із Кораном. Його призначенням вважають необхідність відтворення «духу Мекки та Медини» (вислів засновника «Іхван муслімун» Сейїда Кутба) [7].

На Заході ж до політичного ісламу підходять майже винятково з точки зору теорії «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона, вбачаючи в ньому ворога – теперішнього або майбутнього. «У новому світі, – стверджує С. Хантінгтон, – найбільші (найсерйозніші та найнебезпечніші) конфлікти будуть спалахувати не між соціальними класами, не між багатими й бідними, не між будь-якими іншими економічними групами, а саме між народами, що належать до різних культур» [2, с. 459]. Розбиваючи історію на окремі, локальні цивілізації, Тойнбі, разом з тим, намагається відновити ідею єдності світової історії, надаючи цій єдності релігійний зміст [1, с. 246].

Хоча практикуючи мусульмани можуть по-різному дивитися на те, що значить «правильна» політика в ісламському розумінні, вони однакові в тому, що іслам - це всеосяжний спосіб життя, «Дін», який виходить за межі приватного життя і простягається на політику, економіку, культуру і всі сфери суспільного життя. Отже, «політичний іслам» та «ісламізм» – терміни, що свідчать про незнання природи ісламу і того, як його розуміють самі мусульмани [11].

Поняття «ісламізм» увели у вжиток, як вважають одні фахівці, богослови північноафриканських країн, зокрема – в Алжирі, для того, щоб відрізнити звичайного мусульманина (муслим) від «ісламі», тобто такого, який бачить в ісламі політичну ідеологію. Інші фахівці приписують авторство поняття

«ісламізм» французьким соціологам, які переклали, керуючись лінгвістикою: французькою християнство позначається словом «cristianizm» – «Християнізм», тобто за аналогією, не вкладаючи в це поняття негативний зміст.

Після ісламської революції в Ірані 1979 р. в усьому мусульманському світі і навіть за його межами різко зросла активність рухів, які отримали на Заході назву «інтегрістських». В Ірані в пресі та науковій літературі західних країн католицької традиції (зокрема, у Франції) набув значного поширення термін «ісламський інтегрізм». Під ним мається на увазі ідеологія ісламських фундаменталістів, які зробили вибір на користь ісламоекстремізму. Термін «інтегрізм» служить для позначення досить широкого спектру сил у сучасному мусульманському світі, які виступають проти світської моделі державного устрою, відстоюючи ідеал ісламської теократії. У мусульманських країнах ці рухи, найяскравішим прикладом яких у новітній час є організації Хезболла в Лівані, Ісламський фронт порятунку в Алжирі, аль-Гамаа аль-Ісламія в Єгипті та ін., зазвичай відносять до «політичного ісламу», а їх учасників називають частіше «ісламістами». Іншими словами, «ісламізм» розглядається як суто політичний рух, позбавлений релігійної мотивації [9].

Таким чином, фундаменталізм, інтегрізм і політичний іслам (ісламізм), маючи єдину суть і основу, усе ж різняться тим, що перший з них – передусім теорія, другий – і теорія, і практика (з перевагою то першого, то другого, залежно від обставин), а що стосується політичного ісламу, то це в основному практика, зрозуміло, не забувайте про теорію, насамперед у питаннях пропаганди, агітації та поширення впливу серед широких верств віруючих. Бабкін С.Е. зазначає, що ці поняття мають «загальну сутність» і нерідко в пресі і літературі вживаються як синоніми. Але все ж фундаменталізм в ісламі – це насамперед ідеологія, а не практика, тим більше політична. Його «можна визначити як ідеологічну утопію і водночас як спробу висловити неповторність ісламської цивілізації», а також – як форму «самоствердження ісламу як соціокультурної системи». Інша справа, як і в яких цілях цю ідеологію використовують ісламісти.

Як політично організований рух сучасний ісламський фундаменталізм бере свій початок від заснування асоціації «Братів-мусульман» вчителем Хасаном аль-Банної в 1928 р. в Єгипті. Поступово цей рух набрав силу і виробив ідеологію, яка відкидала всі передумови світського націоналізму. Незабаром ідеологія «Братів-мусульман» поширилася майже в усіх мусульманських країнах.

Сучасний радикальний ісламський рух зародився на початку минулого століття в Єгипті. Спочатку на противагу потужним тенденціям секуляризації, що з'явилися після розпаду Османської імперії, шейхом Хасаном аль-Банна в 1929 р. була заснована асоціація «Брати-мусульмани». Пізніше її філії були створені в багатьох інших країнах, а також утворились інші організації аналогічної спрямованості. Нині рух заявляє, що він діє в понад 80 країнах по всьому світу завдяки фінансовій підтримці держав Перської затоки (яка триває дотепер). Брати-мусульмани розширили свою мережу в Європі та Сполучених Штатах через організацію банків, мечетей, дослідницьких центрів, ісламських органів і громадських організацій.

Майже всі країни з потужним фундаменталістським рухом мають загальні характерні риси. Це суспільства, у яких під сильним західним впливом націоналістичні уряди зробили упор на швидкий економічний розвиток, що привело до значних соціальних зрушень. Дійсно, у складній структурі цивілізаційних утворень ісламська цивілізація належить до наймолодшої частини східної культури, що зберігає суттєвий нереалізований потенціал. Феномен її збільшеної активності пов'язаний, насамперед, з «пробудженням» самосвідомості мусульманських народів, спочатку в межах антиколоніального руху, а потім багатопрофільних зусиль за зміцнення політичної, економічної та культурної самостійності як повноцінного соціуму і суверенного суб'єкта міжнародних відносин.

Поширення ісламу в Європі має значну історичну основу, яка налічує століття. Незважаючи на те, що до ХХ століття цей процес не був системним і мав непостійний характер, уже після Першої світової війни, унаслідок колоніальної політики метрополій, Європа отримала першу масову міграцію з країн

мусульманського Сходу. Наступна масова міграція до Західної Європи була наслідком Другої світової війни. Зруйнованій економіці були потрібні трудові мігранти, ця хвиля була винятково чоловічою, оскільки спричинилась дефіцитом дешевої робочої сили.

У другій половині XX століття простежується нова хвиля мусульманської імміграції, що стало наслідком як зміни суспільно-політичної та економічної ситуації в самій Європі, так і загострення політичних конфліктів у країнах арабського світу. Таким чином, ісламський фактор перетворився на силу, здатну вплинути на ситуацію в низці європейських держав, де відчутно «мусульманську присутність». До їх числа можна зарахувати Францію, Німеччину, Великобританію.

У 1960-ті роки у Франції діяли тільки чотири мечеті і три ісламські організації, а в 90-х роках кількість мечетей досягла 1000–1300, кількість ж ісламських організацій сягнула 1000. Так з кожним днем зростає кількість ісламських організацій і в Німеччині. Велика частина мусульман, які проживають тут, мають турецьке походження, а кожні 30 тисяч німецьких мусульман об'єднані в ісламські організації. Найбільшими з них є «Союз ісламських організацій Європи» і «Ісламське товариство Франкфурта». Ці товариства, як і інші діючі в Європі мусульманські організації ведуть активну діяльність. Вони допомагають у вивченні мови, займаються перекладом і виданням ісламських книг.

Іслам є незаперечною реальністю сучасної Європи. Немає жодної європейської країни, де б не діяли або не об'єднались ісламські організації.

Проблема полягає в тому, що мусульмани, як звичайно, не піддаються асиміляції і навіть у другому і в третьому поколінні не стають європейцями. Причина тому – суть ісламу. Це не лише релігійна догма, це поняття соціального та культурного характеру. Політична інтеграція зобов'язана в принципі залишатись осторонь релігійних обрядів і догм. Разом з тим в інших відносинах вона повинна сприяти утворенню загальноєвропейської ідентичності. Але сімейні традиції в

поєднанні зі звичаями мусульманських громад настільки міцні і впливові, що мета ця виявляється майже недосяжною.

Мусульмани Європи чинять опір асиміляції, бо міцно прив'язані до ісламських цінностей і переконані в перевазі власних традицій і звичаїв. Окрім цього, народжуваність у сім'ях мусульманських іммігрантів у багато разів перевершує народжуваність серед корінних європейців, їх чисельність також постійно збільшуються і за рахунок возз'єднання сімей. І що найбільше турбує владу, чимало молодих людей, що народились і виховані на європейській землі, стають усе відданішими прихильниками «чистоти ісламу».

Ряди мусульман продовжують неухильно поповнюватися новими хвилями іммігрантів і, за деякими даними, зупинити цей процес уже неможливо: до 2050 року в деяких країнах Європи кількість мусульман досягне 25–30%. Зараз у Європі вже проживає понад 20 млн. мусульман.

Усі європейські країни визнають свободу віросповідання, але з урахуванням поділу функцій держави і релігії. У суспільстві з розвиненими інститутами демократії мирно співіснують різні культурні общини, у межах яких кожен індивід реалізує власне право на культурну самоідентичність [4]. Водночас, представники ісламу відверто не поважають і не бажають слідувати європейським зразкам поведінки, вони утворюють своєрідні «держави в державах», мешканці яких живуть за власними правилами, нормами й моделями поведінки.

Перед країнами ЄС стоїть складне завдання щодо захисту своєї національної ідентичності та одночасного забезпечення стабільного економічного розвитку. Політика мультикультуралізму призвела до збільшення кількості праворадикальних організацій на території західноєвропейських держав, громадяни яких прагнуть у такий спосіб захистити власну ідентичність.

З одного боку, висловлювання проти ісламу стають злочином відповідно до закону проти расової ненависті та ксенофобії. З другого – необдумана імміграційна політика разом з мультикультуралістським підходом створила комфортні умови для утворення радикальних ісламістських організацій. Якщо

традиційні течії ісламу використовують для цього мирні шляхи, то екстремістські рухи й організації, що прикриваються вищезгаданої релігією, найчастіше вдаються до радикальних терористичних дій. На даному етапі до традиційних обговорень щодо маргіналізації та дискримінації, асиміляції й інтеграції додалися дискусії щодо внутрішньої і зовнішньої безпеки в контексті боротьби з тероризмом.

Найактивніше заперечують мультикультуралізм як теорію і практику іммігрантські держави, у яких іммігранти можуть «поглинути» титульну націю.

Отже, процес політизації ісламу – не просто «відродження» релігії і, вже тим більше, не використання релігії в політичних цілях, інакше ми говорили б про процес клерикалізації політики. Політизація ісламу являє собою спробу перенесення частини нерозв'язаних соціально-економічних і духовно-ідеологічних проблем у політичну сферу. А фундаменталізм, інтегрізм і політичний іслам, маючи єдину суть і основу, усе ж різняться тим, що перший з них – передусім теорія, другий – і теорія, і практика, а що стосується політичного ісламу, то це в основному практика [10].

Ісламський виклик Європі – складова частина ісламського чинника, під яким розуміється зростання значення та впливу мусульманських країн у світовому історичному процесі, що виражається як у підвищенні їхньої ролі в міжнародних відносинах, так і в зростанні релігійності, підйомі релігійно-політичних рухів, а також сукупність догм і практики ісламу, що впливають на соціально-політичне, економічне і духовне життя.

Література

1. Тойнби А.Дж. Постижение истории. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М., 2003. – 603 с.
3. Баширов Л.А. Исламский фундаментализм: генезис, идеология, практика // Государство, религия, церковь в России и за рубежом – М.: Кафедра государственно-конфессиональных отношений, 2009. – С. 382–404.

4. Berlin I. Pluralism and Liberalism: a Reply / I. Berlin, B. Williams // Political Studies. – 1994. – № 4. – P. 306–309.
5. Ісламський радикалізм [Електронний ресурс] / Центр арабських та мусульманських досліджень. – Режим доступу : <http://islamica.ru/islamism/?uid=112>
6. К вопросу о политическом исламе в странах Востока и Дагестане на рубеже XX–XXI веков: исторические аналогии [Електронний ресурс] / Publishing house Education and Science s.r.o. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Istoria/2_56116.doc.htm
7. Політичний іслам – маркер кризового суспільства [Електронний ресурс] / Кирюшко Н. // Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – 2010 р. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ukrr/2010_1s/Kiryush.htm
8. Политический ислам [Електронний ресурс] / Тезисы доклада на заседании сектора социальной философии ИФ РАН 6 ноября 2012. – Режим доступу: http://iph.ras.ru/uplfile/socph/docs/NASYROV_Thesis_06Nov2012.pdf
9. Понятие «политический ислам» [Електронний ресурс] // Институт религии и политики. – Режим доступу : <http://www.i-r-p.ru/page/stream-library/index-2127.html>
10. Фундаментализм [Електронний ресурс] / Институт востоковедения РАН – Изд. «Крафт+», 2003. – С. 3–11. Terminological Chaos: Political Islam and Islamism / Abdelrahman Rashdan / OnIslam. – 2012 p. – Режим доступу : <http://www.onislam.net/english/politics/transnational/459522-terminological-chaos-political-islam-and-islamism.html>

This article attempts to analyze the question of scientific study of political and social problems associated with the growing importance of Islamic factor for Europe. Raised main reasons for the growing popularity of radical Islamist ideology in Muslim countries and examined the main causes of increasing role of religion in modern political life.

Analyzed the content of issues appearing on the agenda in most European countries as a result of the crisis policy of multiculturalism, and the relationship between theology and specific political actions of Islamic movements and the risks of their existence. Characterized peculiarities of development of modern westeuropean states in accordance with rising of Islamic influence. The correlation between the desire to protect from loss of cultural and national identity and the increasing number of supporters of right radical flows and movements is explored. Particular attention is paid to the analysis of the role of the Islamic factor in changing political attitudes of Western civilization.

Key words: Islamic fundamentalism, salafism, political Islam, Islamic radicalism, Islamism.

В статье предпринимается попытка комплексного анализа проблемы научного обоснования политико-социальных проблем, связанных с ростом важности исламского фактора для Европы. Подаются основные причины роста популярности радикальной исламистской идеологии в мусульманских странах и рассматриваются основные причины повышения роли религии в современной политической жизни.

Анализируется содержание вопросов, стоящих на повестке дня в большинстве Европейских стран в результате кризиса политики мультикультурализма, а также взаимосвязь между теологией и конкретными политическими действиями исламских движений и возможные риски их существования. Характеризуются особенности развития современных западноевропейских государств в условиях роста исламского влияния. Исследуется взаимосвязь между стремление защититься от потери культурной и национальной идентичности и ростом числа сторонников праворадикальных течений и движений. Особое внимание обращается на анализ роли исламского фактора в изменении политических настроений западноевропейской цивилизации.

Ключевые слова: исламский фундаментализм, салафизм, политический ислам, мусульманский радикализм, исламизм.